

Molnár Gyula és az esztergomi evangélikus gyülekezet kezdetei

■ CSERCSA BALÁZS

Evangélikus Hittudományi Egyetem
doktorandusz
E-mail: bcserca@gmail.com

DOI: 10.61894/LP.2024.99.7.2

- **Molnár Gyula az esztergomi evangélikus gyülekezet első lelkésze és templomépítője volt. Jelen tanulmány az ő életének első huszonzét évén keresztül mutatja be a gyülekezet kezdeti fejlődését a 20. század elejétől 1941-ig, a templom megépüléséig, a kor társadalmi és politikai történetébe helyezve. A szerző a szakirodalom mellett korabeli dokumentumokat és levéltári forrásokat is felhasznált munkájához. A tanulmány színes és küzdelmes kort mutat be, és rávilágít, milyen jelentős mértékben járultak hozzá bátor nők a gyülekezet, a templom, általában pedig a gazdaság, a kultúra és a társadalom fejlődéséhez. A szerző rámutat: Krisztust követni mindig gyümölcsöző út, még ha időnként ez másképp is tűnik.**

Kulcsszavak: Molnár Gyula / Esztergom / 20. század / Horthy-kor / világháború

Bevezetés

Esztergomot méltán nevezzük a „magyar Rómának”. Ebben a fejedelmi központban ugyanis már a keresztény Magyar Királyság megalapítását megelőzően templom épült. Így alakulhatott itt érsekség már az államalapítással egy időben. Esztergom büszke bazilikájának homlokzati felirata hirdeti, hogy eme szakrális tér „feje, anyja és tanítója a magyar egyházaknak”. Nem véletlen az sem, hogy Esztergom történelme során mindvégig megmaradt erős katolikus központnak.

Bátorságra és az Isten szerető, megtartó kegyelmébe vetett végtelen bizalomra volt tehát szüksége annak a maroknyi evangélikus közösségnek, amelyet a történelem viharai edzettek és sodortak Esztergomba. Eme viharok rendre feltámadtak és elcsendesültek, Esztergomban mégis él az evangélikus gyülekezet és áll letisztult temploma, meleg otthona. Ennek a végtelen bizalomnak a szimbóluma Molnár Gyula élettörténete. Ő volt a formálódó gyülekezet első lelkésze és templomépítője, akinek tetteire ma emléktábla emlékezik az esztergomi evangélikus templom falán.

Az Ószövetség történetei az úton levés, a folyamatos változás szükségességének metaforáit használják, és a kronologikus történelmi eseményeken keresztül az egyháznak a kairoszban megélt isten-élményeiről beszélnek (VARGA 2021, 13–14. o.). Ugyanígy van jelen Molnár Gyula és az esztergomi gyülekezet története egyszerre e világ megállíthatatlanul folyó idejében és az isteni üdvtörténet örök-ké jelen lévő pillanataiban.

Jelen tanulmányomban arra vállalkozom, hogy Molnár Gyula és társai életének nyomán villanó-fényekben bemutassam a kort, amelyben mindez végbement. Politika-, egyház- és életmódtörténet ez, amelyen keresztül az olvasó beleilleszkedhet a mindennapi viszonyok örömeibe és bánataiba. Alapjául a szakirodalom és a történelmi dokumentumok mellett korabeli beszámolók szolgálták. Újdonság viszont a felvetés, a témát ugyanis ebből a szempontból mindeddig nem vizsgálták.

A munkámat ugyanakkor abban a biztos tudatban végeztem, hogy Isten a történelem Ura, aki tetteinket számontartja és számonkéri. Remélem, hogy Molnár Gyula és az esztergomi evangélikus gyülekezet élete bátorító példa lehet arra, hogy az Istenbe vetett mély és megalkuvást nem ismerő hit végül mindig gyümölcsöző. A keskeny út mindig nyitva áll, és rajta járni érdemes, akkor is, ha alkalmanként másképp tűnik.

Az esztergomi evangélikusság Molnár Gyula érkezéséig

Bár Komárom környékén mindig viszonylag nagyszámú evangélikus közösség élt, Esztergomban a lakosság uralkodó vallása katolikus volt. Az 1540-es évek körül feltűnt egy helyi születésű, ágostai hitvallású prédikátor az egykori koronázóvárosban. Ő volt Esztergomi Farkas András, aki wittenbergi tanulmányaiból hazatérve próbálkozott a protestáns eszmék terjesztésével (SZINNYEI 1894). Ezek a szárnybontogatások később mégis elhaltak. Furcsa módon épp nemzeti tragédiánk, az első világháború és Trianon vezetett el Esztergomban az evangélikus gyülekezet létrejöttéhez.

A 20. század elején történt ugyanis, hogy evangélikusok érkeztek Esztergomba, nagyrészt kényeszerű költözéssel, az államigazgatás és a postai, vasúti szolgáltatások átszervezésének eredményeképpen, áthelyezések útján. Az első evangélikusok mind betelepülők voltak Esztergomban és környékén, sokan Békéscsaba és Orosháza vidékéről. Volt köztük kalapkészítő, rendőrtanácsos, kórházigazgató, erdőmérnök, vasutas, tokodi bányász vagy postás kisasszony is. Ők kezdetben mind a református gyülekezetben kaptak lelkigondozást (K. FERENCZY 2011).

Sokat köszönhet a helyi evangélikus gyülekezet a lángelektű nőknek. Először ugyanis a betelepülők feleségei kezdtek szervezkedésbe önálló evangélikus gyülekezet létrehozását illetően. Ennek a szervezkedésnek origója az a divatterem volt, amelyet Kőszeghy Károlyné kalaposmester tartott fenn Esztergomban. Ez az üzlet 1905-től a Kossuth Lajos utca 493. szám alatt működött (később Hévviz utca 2., ma Rákóczi tér), a Magyar Király Szállóval szemben (vö. *Esztergom*, X. évf. 30. sz. 1905. július 23. 8. o.). Itt talákoztak egymással a későbbi egyházfiak nagyérdemű feleségei. Innen indult ki a „forradalom”. Eme hölgyek arra szövetkeztek, hogy rendszeres istentiszteleteket, bibliaórákat, kulturális eseményeket szervezzenek (Nagy Erzsébet visszaemlékezése, 1951). A hivatalosan csak 1927-ben létrejött evangélikus nőegylet magvai tehát már jóval a gyülekezet megalakulása előtt elvették. Az első istentiszteleteket és bibliaórákat is Kőszeghyné Előhegyen lévő házában tartották (Jancsó Gyuláné visszaemlékezése, 1951). Az Előhegyen egyébként ebben az időben Babits Mihály és felesége, Török Sophie is szívesen töltötte idejét nyaralójukban, így valószínűleg jó ismeretségben voltak a Kőszeghy házaspárral. A bibliaórákat Kőszeghyné sógora, az angyalföldi vallástanár, Rimár Jenő vezette (MOLNÁR 2005, 85. o.). Ez szép példája annak, hogy Krisztus egyháza mi magunk, a hétköznapi hívek vagyunk. Társadalmunk és intézményeink legalább annyira épülnek alulról jövő kezdeményezésekből, mint a vezetők akaratából.

Mivel Trianonban Párkány és Révkomárom környékét elcsatolták az országtól, a teljes vármegyei igazgatás Esztergomba került. Így települt a városba Karcsey Miklós vármegyei főjegyző. Ő lett a születő gyülekezet első felügyelője. Kapcsolatai révén meggyőzte dr. Kovács Sándort, aki akkor a Soproni Teológiai Akadémia tanára volt, hogy vállalja fel az esztergomi gyülekezet lelkészi vezetését (Nagy Erzsébet visszaemlékezése, 1951). Erre Kovács 1924-ben kapott hivatalos megbízást Kiss István püspöktől. Az első organista-kántor Ferdinánd István dorogi iskolaigazgató lett. Megkezdődtek a rend-

szeres istentiszteletek, bibliaórák és az evangélikus vallásoktatás a gyerekeknek. Ugyanakkor a református egyháztól különálló evangélikus missziós gyülekezet megalakulására csak 1925. november 15-én került sor (Csanády László visszaemlékezése, 1951).

1935-ben aztán Kovács Sándort a Dunáninnyi Egyházkerület püspökévé választották, ahova akkoriban Esztergom is tartozott. Így Kovács egyre nehezebben láthatta el az esztergomi missziós gyülekezet lelkesítő teendőit. Ígéretet tett viszont arra, hogy a végzős lelkészhallgatók közül hamarosan állandó lelkészt küld a gyülekezetnek (K. FERENCZY 2011).

Ez idő tájt a gyülekezet már elég erős lett ahhoz, hogy kibéreljen egy kétszobás lakást Esztergom főterén, a Széchenyi tér 6. szám alatt. Ez a ház ma több kormányhivatali kirendeltségnek ad otthont, és csupán néhány méterre van Vak Bottyán kuruc generális egykori palotájától, a mai Városházától. Ezt a lakást a már említett hölgyek hozták rendbe Láng Györgyné nőegyleti elnök vezetésével. A létrejött imatermet 1936. március 22-én avatták fel (MOLNÁR 2005, 95. o.).

Molnár Gyula épp ebben az évben végzett a Soproni Teológiai Akadémián. Tanulmányai alatt természetesen kapcsolatban állt Kovács Sándorral, és sokat hallott a fejlődő esztergomi gyülekezet-ről is. Kovács többször győzködte kedves tanítványát, hogy jöjjön át az ő egyházkerületébe, és legyen mellette segédlelkész Esztergomban. Molnár azonban ezer szálon kötődött Sopronhoz és a Dunántúli Egyházkerülethez, valamint annak püspökéhez, dr. Kapi Bélához. Ugyanakkor 1936-ban a Dunántúli Egyházkerületben hét frissen végzett lelkész várt kihelyezésre, míg a Dunáninnyi Egyházkerületben egy sem. Engedve hát a meleg szavaknak és a kényszerítő körülményeknek, Molnár úgy döntött, elfogadja a segédlelkészi feladatot Esztergomban (MOLNÁR 2005, 105. o.). Így került Molnár Gyula abba a gyülekezetbe, ahol aztán negyvennyolc éven keresztül szolgált Isten kegyelméből.

Molnár Gyula Esztergomba vezető életútja

Molnár Gyula életének kezdeti éveiről keveset tudni. Leginkább az általa írt könyv elszórt magánjellegű információiból, a teológiai akadémiára való jelentkezésekor beadott önéletrajzából és egyéb levéltári dokumentumokból dolgozhattam. Molnár Gyula Sopronban született 1914. február 28-án, azaz napra pontosan öt hónappal az első világháború kitorése előtt. Szülei Molnár István honvédtiszt és Kovács Gizella voltak. Az első világháború után Magyarország haderejének létszámát harmincöt-ezer főben maximálták, emiatt pedig Molnár Istvánt elbocsátották a seregből. Ezért fegyverműves műhelyt nyitott, ahol a gyermek Gyula is besegített a töltények gyártásában. Csak érdekesség, hogy az esztergomi gyülekezet létrejöttében nagy szerepet vállaló Kőszeghy Károlyné férje szintén fegyverműves volt Esztergomban. Szülei mellett nagy hatással voltak Gyulára a nagyszülei is, illetve azok a teológushallgatók, akik nagyszüleinél laktak albérletben a tanulmányaik ideje alatt. Egyszerre tapasztalhatta meg tehát a fizikai és a szellemi munka nehézségeit, valamint örömeit és gyümölcseit. Molnár Gyula kezdeti tanulmányait az evangélikus gyakorlóban, az evangélikus népiskolában és az evangélikus líceumban végezte Sopronban.

Gyermekevei tehát az evangélikus közösség biztonságos ölen teltek, mégsem voltak könnyű évek. A világháborút gazdasági és társadalmi változások sora követte. Mint ismeretes, hazánk területének kétharmadát, lakosságának több mint felét elvesztette. Munkanélküliség, infláció, politikai turbulencia, az ország felének rövid román megszállása, majd kommunista diktatúra következett. Ebből jelentett némi megnyugvást és konszolidációt a Horthy-korszak kezdete. Molnár ráadásul már hétéves volt,

amikor átélte, hogy szülővárosa az 1921. december 14–16. között rendezett népszavazáson a Magyarországhoz való tartozás mellett döntött. A változás az egyházak közül az evangélikusokat sújtotta leginkább. Az evangélikus hívek mintegy 65%-a élt az elcsatolt területeken (FABINY 1987, 135. o.), bár egy részük később áttelepült a megmaradt országba, hogy sokukat aztán innen is kitelepítsék 1946-ban.

Érdekes módon azonban a tragédia egyúttal a soproni evangélikus élet élénkülését hozta. Pozsonyt és Eperjest ugyanis elcsatolták az országtól, így az ott működő teológiai akadémiát 1923-ban összevonták a Sopronban már 1557 óta működő evangélikus teológiai akadémiával a pécsi Erzsébet Tudományegyetem hittudományi fakultásaként. Az akadémia kiváló tanárai voltak ekkor – sok más mellett – Podmaniczky Pál vagy Pröhle Károly, de az átszervezés kapcsán költözött Pozsonyból Sopronba Kovács Sándor, a későbbi püspök is, aki Molnár Gyula életére és Esztergomba kerülésére alapvető hatással volt. Így a hűség városát pezsgő evangélikus élet jellemezte Molnár Gyula gyerekkorában.

Fontos szólnunk arról is, hogy az elképesztő megpróbáltatás a hitéletnek országsszerte lendületet adott, és népegyházi ébredés kezdődött. Sorra alakultak kegyes férfikörök, nőegyletek és ifjúsági szervezetek, amelyek a kultúrprotestantizmus és a liberális teológia ellenében az egész egyházat mint a hívők közösségét átható lelki megújulást kívántak elérni. Pauer Irma és Gáncs Aladár 1924-ben hozta létre a Fébé Diakonisszaegyesületet. Gáncs Aladár és Túróczy Zoltán munkája nyomán 1931-ben alakult meg a Baráti Mozgalom, amelynek a már említett Rimár Jenő is alapító tagja volt (KOLLEGA TARSOLY 2000). Mindezzel párhuzamosan előtérbe került belföldi evangélikus missziós gyülekezetek szervezése (DOBOS 1947). Ilyen volt kezdetben az esztergomi gyülekezet is. A korszellemnek megfelelően alakult meg Esztergomban hivatalosan is az evangélikus nőegylet 1927-ben (MOLNÁR 2005, 106. o.), valamint az evangélikus diákszövetség 1938-ban (MOLNÁR 2005, 120. o.).

A kialakult, viszonylag kusza jogi helyzetet volt hivatott rendezni az 1934–1937 között, Geduly Henrik és báró Radvánszky Albert elnökle mellett összeülő országos evangélikus zsinat. Ez kisebb kiegészítésekkel helyben hagyta a korábbi egyházi alkotmányt, de elé hitelvi nyilatkozatot helyezett, amely szerint a Magyarországi Evangélikus Egyház a Szentírásban foglalt ige alapján áll és él. Gyakorlati intézkedései között szerepelt a missziós gyülekezetek jogállásának rendezése, a női szavazati jog kiterjesztése, a presbitérium intézményének bevezetése minden szinten és az egyházi bírászkodás szabályozása (KISS 1941).

Ilyen körülmények között kevésbé meglepő, hogy Molnár Gyula 1933-ban a soproni Evangélikus Teológiai Akadémián kezdte meg felsőfokú tanulmányait. Ugyanabban az évben, amikor Hitler hatalomra került Németországban. Sopron a Dunántúli Evangélikus Egyházkerülethez tartozott, amelynek püspöke Kapi Béla volt. Ő Kapi Gyulának, a kiváló egyházenésznek, a soproni evangélikus tanítóképző intézet igazgatójának fia volt, maga is kiemelkedő hittudós és író, aki már az 1900-as évek elejétől több írásban foglalkozott az egyház és a társadalmi igazságosság összefüggéseivel.

Eleddig Kapi Béla és Molnár Gyula nagyon hasonló életutat járt be harmincöt év különbséggel, így nem csoda, ha a fiatal Gyula szívébe zárta Sopront és püspökét, akiről mindig a legszebb szavakkal nyilatkozott. Ugyanakkor atyai barátság szövődött Molnár Gyula és tanára, Kovács Sándor között is. A szeretett mester és tanítvány bizalmi kapcsolata volt ez. Ezért nem csoda, hogy Kovács püspök Molnár Gyulát hívta meg formálódó esztergomi missziós gyülekezetébe segédlelkésznek, ahogy azt már az előzőekben láttuk.

A missziós gyülekezet élete új lelkésze vezetésével

Molnár Gyula 1936. szeptember 28-án érkezett Esztergomba Kovács Sándor társaságában, a fél 2-kor Komárom felől érkező vonattal. Sok teketória nélkül, már aznap 2 órakor bemutatották őt a gyülekezetnek az imateremben. Ezt követően foglalhatta el lelkési szállítását, amely ekkor egyetlen szoba volt a Széchenyi tér 6. szám alatt, amelyet özv. Schneider Lajosnétól bérelt számára a gyülekezet. Élmezéséről Pernecky Jánosné kifőzdéje gondoskodott. Az új lelkész ellátását Berencz Györgyné szervezte meg. Ekkoriban a lakhatás és az ételmezés volt Molnár Gyula teljes juttatása missziós segédlelkési munkájáért. Szerény pénzbeli juttatást Kovács Sándor püspök adott Molnárnak annak fejében, hogy segített neki püspöki levelezése intézésében. Mivel azonban Molnár albérleti szobája túl szűkös lett volna a gyülekezeti adminisztráció elvégzéséhez, a „lelkési hivatal” Ferdinánd István és felesége, Pista bácsi és Lilla néni dorogi háza lett, akikkel Molnár szívbeli jó barátságba került (MOLNÁR 2005, 126–128. o.).

Az elkövetkező években a gyülekezet nehéz, de békés építkezésre rendezkedett be. Ez azonban csak helyel-közzel valósulhatott meg. Trianon után szinte természetes módon a magyarok között erős volt az irredenta érzület. A társadalom elvárta vezetőitől a revízió előmozdítását. El kell ismeri, hogy mivel az elcsatolások az evangélikusokat sújtották legfájóbban, az irredentizmus is erősebben nyert teret egyházunkban. Papp-Váry Elemérné evangélikus költő tollából származik az úgynevezett *Magyar Hiszekegy* (FABINY 1987, 136. o.). Hitler többek között a trianoni rendszer felszámolását tette programjává. Ebben hazánk kényszerű szövetségese lett. Támogatásával jött létre 1938-ban az első bécsi döntés, amelyben Magyarország visszakapta Szlovákiához csatolt területeit.

Ezzel újra átalakult az egyházszerkezet, hiszen a Dunántúli Egyházkerülethez került a történetünk szempontjából fontos Párkány, Érsekújvár vagy Léva is. Ezután az 1940-es második bécsi döntésben Észak-Erdély is Magyarországhoz került. Csakhogy ennek ára volt. A társadalomban tagadhatatlanul növekedett a szimpátia a nemzetiszocializmus iránt, és 1938–1942 között négy zsidótörvény született a széles társadalom hallgatólagos beleegyezése mellett. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy mások mellett Kapi Béla püspök is számos írásában és felszólalásában ítélte el ezeket (FABINY 1987, 137. o.). Erről a korról írta Martin Niemöller német evangélikus lelkész 1947-es versében:

„Amikor a zsidókat bezárták,
csendben maradtam,
hisz nem voltam zsidó.

Amikorra engem vittek el,
nem maradt senki,
aki tiltakozhatott volna.”
(NIEMÖLLER 2017, 10. o.)

Sokaknak az isteni igazsághoz hűség munkája azonban kevés eredménnyel járt. Ez szükségszerű tragédiát vetített előre. Az igazi borzalom, hazánk megszállása, a deportálások és kitelepítések azonban vizsgált korunkban még váratott magukra.

Helyi szinten a felekezetek példás együttműködésben dolgoztak. Összeállt az evangélikus gyülekezeti névsor, amelyhez a szomszédos települések református lelkészei és a helyi államigazgatás tiszt-

viselői is készséggel adták hozzájárulásukat. Molnár Gyula megkezdhette a családlátogatásokat. Annak ellenére, hogy Esztergomban valamennyi iskola katolikus fenntartásban volt, nem volt probléma az evangélikus hitoktatás megszervezése sem. A katolikus egyház termeket biztosított ehhez. Így 1936-ban hat helyszínen tizenöt iskola hatvanhat kisdíákja vett részt evangélikus vallásoktatásban, 1939-re pedig számuk hetvenhatra nőtt. A gyülekezet összlélekszáma meghaladta a hatszázat (MOLNÁR 2005, 127–132. o.).

Annak ellenére, hogy a katolikus közösség helyi szinten számos gesztust tett az evangélikusok felé, a jó együttműködésnek gyakran gátat vetett a katolikus egyház központi vezetésének iránymutatása. Ez a befolyás pedig Esztergomban a szokásosnál is erőteljesebb volt. Nem feledhetjük el viszont, hogy a katolikus klérus erőteljes hierarchiában élt és él, amelynek magyar feje az esztergomi érsek, de még neki is alá kellett és kell vetnie magát Róma parancsainak. Ez az erős „parancsuralmi rend”, annak minden pozitív és negatív hatásával, a protestánsok számára sokszor idegen, de hatékony a katolikus egyházban. Száz évvel ezelőtt pedig a mainál sokkal kézzelfoghatóbban érvényesült a mindennapokban. Ezért a katolikus egyházi személyek tettei, megnyilvánulásai nem feltétlenül tükrözik a saját meggyőződésüket.

A katolikus egyház az 1930-as évek nagypolitikai színterén igyekezett akadályozni a protestáns egyházak fejlődését, és tiltotta híveinek a protestánsokkal való együttműködést. Hogy ez mennyire eredt Serédi Jusztinián esztergomi érsek saját indíttatásából, és mennyire volt Róma utasítása, az lehet vita tárgya. Tény ugyanakkor, hogy a katolikus egyház a Horthy-korban igyekezett magát állami, uralkodó egyházként beállítani. Ebben az időben gyökerezett meg az a nézet, mely ma is érezteti hatását, miszerint a magyar katolikus nemzet, hazánk pedig „Mária országa”, annak ellenére, hogy vezetője – Horthy – református volt. Mindezt igyekezett alátámasztani és reprezentálni az Eucharisztikus Világkongresszus is, amelyet 1938-ban – bizonyára nem véletlenül – hazánkban rendeztek meg. Igaz, a „vallásos állam” képe ellen többen kikeltek. Ilyen volt például Sztehlo Gábor nagyapja, Sztehlo Kornél ügyvéd, egyetemes egyházi ügyész. Ő 1922-ben azt írta az *Evangélikusok Lapjában*: „Ez a kurzus semmiképpen sem keresztény kurzus. Keresztény kurzusnak csak az a kurzus nevezhető, amely a kereszténység lényegével, Krisztus tanításával megegyezik.” (FABINY 1987, 135. o.)

A korban kiemelten fontos volt a reverzálisok ügye is. A katolikus egyház csak abban az esetben adta áldását felekezeti közti egyes házasságokra, ha a protestáns fél nyilatkozatban ígérte meg, hogy a születendő gyermekek katolikus vallásúak lesznek. A gyakorlatban ez inkább úgy valósult meg, hogy a fiúk az apa, míg a lányok az anya vallását követték, ami sajnálatos feszültségekhez vezethetett a társadalmon és alapvető szervezeti egységén, a családon belül.

Ezenkívül katolikus papoknak és híveknek tiltva volt, hogy olyan rendezvényeken vegyenek részt, amelyeken protestáns lelkészek is szolgáltak. Ennek egyik példája Esztergomban a Balassi-szobor és ezzel együtt a helyi vitézi rend zászlajának felavatása volt. A vitézi rend megyei kapitánya az evangélikus Pongrácz Bartha Ede tábornok volt, tagjai között pedig túlsúlyban voltak a reformátusok. A szobor és a zászló megáldására felkérték Serédi Jusztinián érseket, aki ezt el is vállalta, de visszalépett, amikor megtudta, hogy a szertartásban részt venne Lőke Károly református esperes, a felsőház tagja is. A végeredmény az lett, hogy az avatáson megjelent az érsek és Molnár Gyula is, Lőke esperes viszont nem ment el, és az egyházi áldás is elmaradt (K. FERENCZY 2011). Ez az eset bizonyára nem volt hasznára egyik felekezetnek sem, de jól mutatja, milyen ellentétek feszültek a kor egyházai között a hivatalos álláspontokban. Jó példa ez ugyanakkor arra is, milyen ellentét állt fenn a korabeli hivatalos egyházi álláspontok és a hétköznapi hívek mindennapi élete között.

A vallásos élet mellett azonban a kor megrajzolásakor szólnunk kell arról is, milyen jelentős társadalmi ellentétek és igazságtalanságok feszültek az emberek között, amelyek később tragikus következményekkel robbantották fel ezt a „békebelinek” nevezett időszakot. A nők helyzetéről később bővebben szólok. Az osztálytársadalmat tekintve hazánk mezőgazdasági országból az iparosodás útjára lépett. A törvénykezés viszont a munkások helyzetének rendezésében késlekedett cselekedni. Ez volt a kor, amelyben „havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccelt”. Az országos átlagkereset mégis csupán évi 574 pengő volt, a vagyoni különbségek viszont égbekiáltóak voltak. Egy közrendőr havi 80 pengőt keresett. A középosztály átlagkeresete már évi 1000 pengő volt, egy egyetemi tanár viszont havi 574 pengőt kapott, a miniszterelnök fizetése pedig havi 2785 pengő volt. Ugyanakkor Kernstock Károly 1942-ben 56 ezer pengőt keresett, Herczeg Ferencnek pedig 76 ezer pengő volt az éves jövedelme. Egy kiló alma 90 fillérbe került, egy gyapjú férfi öltönyért 56 pengőt kellett fizetni.¹ Nem csoda, ha ezek a különbségek az esztergomi gyülekezetben is éket vertek a hívek közé. A gyülekezetben egyként voltak jelen a dorogi bánya igazgatói és munkásai. Előbbiek havi fizetése 600 és 6000 pengő közt változott, míg utóbbiak csak havi 120–300 pengőt kerestek. Igaz, a munkások ingyen kaptak lakást és alapvető élelmiszereket családjukkal együtt, gyermekeik pedig ingyen tankönyveket kaptak. Az elégedetlenség és a gyülekezetben belüli viták mégis napirenden voltak (K. FERENCZY 2011).

Probléma volt továbbá a helyközi közlekedés szervezatlensége. A szomszédos falvakba a korban csak magánvállalkozók által üzemeltetett buszokkal lehetett eljutni. Ezek a vállalkozók azonban, különösen egyházi ünnepek alkalmával – a kevés utas miatt – nem indítottak járatokat. Éppen ezek az ünnepek viszont a gyülekezeti élet szempontjából kiemelten fontosak voltak. Emiatt Molnár Gyulának sokszor vállalnia kellett a mintegy tíz-húsz kilométernyi gyaloglás megpróbáltatásait a falvak között, vagy sajnos istentiszteletek maradtak el Dömösön, Tokodon és másutt (MOLNÁR 2005, 133. o.).

Teleki Pál, a háborúellenes miniszterelnök 1941. április 3-án feltehetően öngyilkos lett, tisztségét pedig a háborúpárti Bárdossy László vette át. Az esztergomi missziós gyülekezet közgyűlése ugyanabban a hónapban döntött arról, hogy anyaegyházzá válik. Ekkor választották Molnár Gyulát élet-hosszig lelkésszé, és megfelelő javadalmazásról és lakhatásról gondoskodtak számára, vállalva, hogy a templom mellett háromszobás házat építenek (K. FERENCZY 2011).

A templomépítés

Dorogon és környékén az egyre növekvő számú református, evangélikus és unitárius hívek már az 1920-as évektől együtt dolgoztak azon, hogy közös templomuk épülhessen. 1935-ben határozták el Dorogon templom építését, amely felekezeti adományokból 1936. október 18-ra készült el, vagyis mintegy három héttel Molnár Gyula Esztergomba érkezését követően. Ugyanezen a napon temették el Gömbös Gyula korábbi miniszterelnököt, Esztergom díszpolgárát. Ebben az időben rövid „belharcra” került sor, ugyanis a dorogi reformátusok közgyűlési határozatban próbálták meg maguknak kisajátítani a templomot, ahova evangélikusokat és unitáriusokat csak vendégként engedtek volna be. Ferdinánd István viszont beadványban kérte, hogy a templomot közös tulajdonként használhassa a három felekezet. Ezt a beadványt a református egyház országos vezetősége Lukács Lajos dorogi

¹ Forrás: Amikor havi 200 fixszel az ember könnyen viccelt: jövedelmek a két világháború között. *Múlt-kor.hu*, 2021. július 6. <https://mult-kor.hu/a-cote-dazurtol-a-havi-egyszeri-tejfogyasztasig-magyar-jovedelmek-a-20-szazad-else-feleben-20210707>.

református presbiter egyetértő nyilatkozata után elfogadta. Ezért vált viszont szükségessé az esztergomitól elkülönülő dorogi evangélikus gyülekezet szervezése. Ennek kapcsán fogalmazódott meg az a vágy is, hogy Esztergomban különálló evangélikus templom épüljön (MOLNÁR 2005, 99–102. o.).

A templom építését a nőegylet tagjai vetették fel, amire 1938. január 9-én a közgyűlés áldását adta. Csakhogy a terv akkoriban az álmok világába utalhatónak látszott. A katolikus érseki helynök az evangélikus templom építését Esztergomban a katolikusok elleni provokációnak minősítette, ennek nyomán pedig a város vezetése kijelentette, hogy templom építésére alkalmas telket nem tud a gyülekezet rendelkezésére bocsátani. Hogy Isten a benne bízókat siet megsegíteni, csodáit pedig hétköznapi emberek révén képes végbe vinni, arra jó példa, ami ezután történt. Szentmiklósy Árpádné nőegyleti tag akkoriban albérletben lakott a lányaival a Simor János utca 82. szám alatt. Szállásadójuk egy idős kora miatt a zárdát elhagyó egykori katolikus apáca, Arkenberg Ágnes volt. Esztergom belvárosában gyakori, a város ősiségénél fogva is, hogy egy megosztott telken több család éljen. Így éltek együtt a Szentmiklósy hölgyek Arkenberg Ágnessel. Így jutott tudomásukra, hogy Ágnes asszony házát eladni tervezi, mégpedig eltartási szerződés keretében. Ekként tudta a szűkös költségvetésből gazdálkodó evangélikus közösség 1939 szeptemberében megvásárolni a Simor utcai ingatlant. Ugyanebben a hónapban tört ki a második világháború Lengyelország németek általi lerohanásával. Arkenbergnek 1700 pengőt fizettek egy összegben, valamint haláláig havi 60 pengő életjáradékot és egyszobás lakást biztosítottak neki. Érdekesség, hogy az adásvételi szerződést Divéky István korábbi vármegyei főügyész, akkoriban ügyvéd ingyen készítette el, nem kis részben felesége hatására, aki a nőegylet tagja volt. Arkenberget egyébként több támadás is érte az érsekség és korábbi rendtársai részéről amiatt, mert telkét az evangélikusoknak adta el (MOLNÁR 2005, 150–153. o.). A belváros szívében elhelyezkedő ingatlanra ilyen kiváló feltételek mellett biztosan számos más vevőt is talált volna. Ám ő kegyes cselekedete helyes voltának tudatában a vegzálások ellenére is kitartott. Lám, bátor nők kiállításának ezúttal is nagy szerep jutott a gyülekezet életében.

Isten tehát újabb hétköznapi csodát tett emberei által, és 1940. május 12-én az evangélikus gyülekezet megtarthatta első istentiszteletét a későbbi templom helyén. Ilyen előzmények után a gyülekezet késedelem nélkül, már május 26-i közgyűlésén megbízta Laurenszky Gusztáv építész a templom terveinek elkészítésével. A gyülekezet egybehangzó véleménye volt, hogy nem kívánnak versenyezni a bazilika lenyűgözöttségével, amire lehetőségük sem lett volna. Meleg, szeretetteljes lelki otthont kívántak építeni. Csakhogy az építéshez szükséges anyagiak nem álltak rendelkezésre. A gyűjtéshez hozzájárult a Gusztáv Adolf Gyámintézet nagy szeretetadománya, a kultuszminisztérium, a vármegye és immár a város is időszakosan utalt részletekkel. Építőanyagokkal segített a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., amelynek vezérigazgatója akkor dr. Reimann Ernő, a dorogi evangélikus egyházközség felügyelője volt. Mégis szükséges volt emellett, hogy Molnár Gyula adománygyűjtő körútra induljon az egyházkerületben. Ennek első állomása 1940. november 19-én Tordas volt, az utolsó állomás pedig Csánk falu 1941. március 11-én. Ez a falu ma Léva város részét képezi Szlovákiában. A körút főbb állomásai voltak többek között Székesfehérvár, Érsekújvár, Komárom, Losonc, Salgótarján és Léva (MOLNÁR 2005, 153–156. o.). Így gyűlt össze a pénz a templomra.

A kivitelezéshez Romanek Miklós építési vállalkozó – felesége, a nőegylet tagja közvetítésével – tíz munkását bocsátotta rendelkezésre vállalkozói díj nélkül, csak a munkások bérét kérve (K. FERENCZY 2011). Az építést még egy csodás esemény kísérte. Történt ugyanis, hogy az egyik szokásos pénteki napon a munkások bérére szánt utalás nem érkezett meg a gyülekezet számlájára. A munkásoknak pedig szombaton fizetni kellett. Ahogy a Szentírás mondja: „... a munkás bére ne maradjon nálad

másnap reggelig.” (3Móz 19,13; SZIT) Molnár Gyula ezért kétségek közt igyekezett szombat reggel a gyülekezet pénztárosához, hogy megbeszéljék, hogyan tudják a bért kiszorítani a szűkös pénztárból. Útközben viszont megállította őt a postás, és kérte, siessen a postára. Odaérve kiderült, hogy pénzádomány érkezett a gyülekezet számára Hüttl Ármin pesti vallástanártól. Hüttl korábban hittanórákat tartott Esztergomban, az ezért kapott pénzt pedig rendre összegyűjtötte, és épp aznapra, a templomépítés javára megküldte (MOLNÁR 2005, 162. o.). Amellett, hogy Hüttl Ármin emlékét a legnagyobb tisztelet illeti, mutatja az eset, hogy a csodák gyakran hétköznapi események, amelyek éppen a megfelelő időben és helyen történnek. Hüttl adományából pedig aznap ki lehetett fizetni a munkásokat.

Mégpedig micsoda munkások voltak! Hazánk 1941. június 27-én lépett hadba a Szovjetunió ellen. Ugyanezen a napon került sor az alapkövetételére. Szeptember 11-én pedig már készen állt a templom tornyostul (K. FERENCZY 2011). Az építéshez kevesebb mint három hónapra volt szükség! A munkások bizonyára jól tudták, hogy nemcsak házat építenek, hanem Isten és emberek hajlékát, valódi *axis mundi*, amely közvetítő e világ és a transzcendens között, és amely egyszerre van jelen a kronoszban és a kairoszban. A harangot, Szlezák László harangöntő munkáját Illés Sándor és felesége adományozta (MOLNÁR 2005, 161–162. o.). Az 1938-ban álomnak tűnő templom csupán három év alatt készen állt. Építésének története pedig jó példája annak, milyen csodára képes egy maroknyi elszánt és Istenben bízó, hétköznapi férfi és nő.

Nők a gyülekezetben és a társadalomban

Vizsgálódásom során arra a következtetésre jutottam, hogy bár a kezdeti gyülekezet hivatalos vezetői a kor társadalmi viszonyainak megfelelően férfiak voltak, az esztergomi gyülekezet pusztán a létét és fejlődését erős nőknek köszönheti. Ők a háttérben a legkevésbé sem szürke eminenciásként működtek közre. A magyar történelemben mindvégig találunk kiemelkedő női alakokat, a nők szerepe és lehetőségei a széles társadalomban mégis általában erősen korlátozottak voltak a saját sorsuk és környezetük alakításában. Akik a jeget megtörhették, egytől egyig saját jogukon is gazdag és előkelő nők voltak. Ebből a szempontból az első ipari forradalom és főleg az első világháború jelentett nagy változást. A többi társadalmi rétegből érkező nőket ugyanis ekkor kényszerűen is be kellett engedni a hagyományosan a férfiaknak fenntartott foglalkozások körébe.

Sokat tett az ország kultúrájáért például Beethoven barátja, az óvodaalapító Brunszvik Teréz, aki egyben az első karácsonyfát is állította hazánkban martonvásári kastélyában. A magyar iskolaügy és leánynevelés fejlesztésében elévülhetetlen érdemű nő volt az evangélikus vallású Veres Pálné Beniczky Hermin Karolina. Hugonnai Vilma, az első magyar orvosnő még kénytelen volt diplomáját Svájcban megszerezni, de igazáért folytatott meg nem alkuvó küzdelme után 1896-tól megkezdhetette praxisát hazánkban. Épp ebben az évben született Török Sophie költő, aki Kőszeghy Károlyné ismerőse is volt Esztergomban. Az esztergomi nőegylet legnagyobb hatású feminista kortársa ugyanakkor talán a katolikus szerzetesnő, Schlachta Margit, az első magyar női országgyűlési képviselő volt. Ő alapította a Szociális Testvérek Társaságát 1923-ban. Ugyanebben az évben jelent meg Erdős Renée író-nő *A nagy sikoly* című regénye, amely Magyarországon elsőként tette témájává a női örömet a szexualitásban, és ezzel óriási botrányt váltott ki.

Az 1910-es évek statisztikái szerint az ország teljes lakossága 12 millió fő lehetett, ebből mintegy 5 millió volt kereső, akik közül 1 millió 830 ezer volt nő. Ez a szám egy évtizeden belül megkétszerező-

dött, ráadásul a nők többnyire nem a mezőgazdaságban, hanem a kereskedelemben helyezkedtek el (SIMÁNDI 2009, 97–98. o.). Ennek egyik korai példája Kőszeghy Károlyné, aki önálló iparosmesterként kalapüzletet működtetett Esztergomban.

Mégis, amikor Kőszeghyné 1905-ben megalapította divatüzletét, politikai kérdésekben még nem volt joga megnyilatkozni. Az 1917-es választójogi törvény vitájában a nőket továbbra is kizárták a választók köréből, bár ezt Prohászka Ottokár katolikus püspök „nemzeti szempontból nagyon sajnálatosnak” nevezte.² Paradox módon a Tanácsköztársaság kommunista kormányzata volt az, amely elsőként választójogot adott a nőknek Magyarországon. Így 1919 áprilisában volt az első olyan választás hazánkban, amelyen nők is szavazhattak (SIMÁNDI 2009, 146. o.). Az egyébként méltán rossz emlékü Tanácsköztársaságnak ez keresztény szempontból is üdvözlendő tette volt. A Horthy-korban aztán a választási törvényt újra szigorították. Hosszú út vezetett még a nők törvény előtti egyenlősége felé. Ez is mutatja, hogy Krisztust, aki „*tegnap, ma és mindörökké ugyanaz*” (Zsid 13,8), nem lehet be-szorítani napi politikai irányzatok skatulyáiba.

A választójog azonban nem az egyetlen fokmérője a befolyásnak. A nők egyre nagyobb teret követeltek maguknak a tanulásban, a munkában, a kultúrában, a társadalomban. Erre példa az esztergomi evangélikus gyülekezet is. Lám, egy nő által vezetett gazdasági egység egyben kulturális és vallási változások kiindulópontja lett. Az itt összegyűlt nők álmotdák meg és hozták létre a gyülekezetet és a templomot. Bibliaórát, istentiszteletet, kulturális összejöveteleket szerveztek, felújították az imatermet, áldozatos munkával segítették elő a templomépítést, megszervezték a lelkészükről való gondoskodást. Egy katolikus apáca a vegzálások ellenére is kitartott kegyes jó szándékában, és eladta telkét az evangélikusoknak. A nők informális kapcsolatainak latba vetése, nyitott szeme, éles esze, elszánt akarata és áldozatos munkája nélkül nem lett volna gyülekezet, nem épült volna templom Esztergomban. Ezt láttuk a fentiekben.

Lám, a nők akarata és érdekérvényesítő képessége igenis üdvös volt abban a korban is, amikor azokat még elnyomni igyekeztek. Az esztergomi nőegylet példája mutatja, hogy a nők már a 20. század elején hathatós aktorok lehettek a társadalomban. A férfiaktól különböző nézőpontjaik, valamint a női sors nehézségeiből is táplálkozó ellenállóképességük és kitartásuk segít jobbra tenni az egyházunkat és a világunkat.

Örömteli, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház élen jár a nők egyenjogúsításában. Egyházunk már az 1934–1937-es zsinaton kiterjesztette a nők szavazati jogát. Ennek értelmében a nők a férfikkal egyenjogú választók lettek a gyülekezetekben, ideértve a vegyes házasságban élő, kényszerűen reverzalist adó nőket is. Ugyanakkor a nők nem voltak tisztségekre választhatók (KISS 1941, 54–55. o.). Ez mindenestre haladó lépés volt akkor, amikor a törvényhatósági választásokon nők csak nagyon korlátozottan, a férfikkal egyenlőtlen feltételek mellett vehettek részt. Később hazánkban először az evangélikus egyház tette lehetővé teljes jogú női lelkészek ordinációját és avatta fel az első magyar lelkésznőt, Kovács Etelkát 1972-ben. Esztergomban ma is női lelkész szolgál, immár éppen húsz éve, Klimentné Ferenczy Andrea személyében (lásd STIFNER-KŐHÁTI 2020). Kőszeghyné és a nőegylet többi tagja is mutatta az utat ebbe az irányba.

² Prohászka Ottokár szociális tanítása. *Vigilia*, 13. évf. 1948/5. sz. 273. o.

Zárszó

Molnár Gyula élete éveinek harmadához érve munkám véget ér. Mozgalmas kor elevenedett meg a szemünk előtt ezen az új szemüvegen át. Láthattuk egy, a magyar történelem legvirharosabb időszakában létrejött gyülekezet kezdeti pillanatait.

Több, számomra is váratlan eredménnyel zárult ez a munka. Mindig úgy gondoltam, hogy a nők hozzájárulása egyházunk életéhez kiemelkedő, de ezt a 21. század viszonyai között már könnyű belátni. Megláttuk viszont azt is, hogy a nők a múlt század elején is legalább ugyanolyan súlyú építői voltak az egyháznak, a társadalomnak és a kultúrának, mint férfi társaik, még ha nevüket nem is őrzik a hivatalos dokumentumok. Ez semmit sem von le a kiváló férfiak kiállításának és tetteinek értékéből. Tisztelet nekik. Úgy vélem viszont, fontos arról beszélni, hogy férfiak és nők ugyanabban a lelki indításban részesülnek, és egyként járulnak hozzá gazdasági, társadalmi és kulturális gyarapodásunkhoz.

Bár a tanulmány csupán Molnár Gyula életének első huszonegy évét mutatja be, mégis olyan munkáról beszél, amely egy teljes életre is elégnék bizonyulna. BIRTALAN Balázs pszichoterapeuta azt írja, nem helyes az életet egyetlen dimenzió, a hossz alapján értékelni. Annak még legalább két dimenziója van: szélessége és mélysége (1997, 122. o.). A keresztény teológia ezt fejezi ki a kronosz és a kairosz kettős egységével. Azt hiszem, mondhatjuk, hogy Molnár eme huszonegy kronologikus év alatt is szokatlanul széles és mély életet élt. Vagyis élete minden pillanatában egyszerre volt jelen a kronoszban és a kairoszban.

Fiatal kora ellenére Molnár Gyula példaként áll előttünk, mint aki hitét minden körülmények között, bárkivel szemben, bármilyen kilátástalanságban Krisztusba vetette, és győzött. Jó tanítványként úgy szerette az egyházat, mint Krisztus, és életét adta érte (Ef 5,25), ha nem is szó szerint. Fel-tétel nélküli állhatatosságról tett bizonyosságot akkor is, amikor a siker kilátástalannak látszott, és végül sikerrel járt. Molnár Gyula ellenfeleit ugyanis, bármilyen irányból jöttek, elsodorta a történelem Ura. Eközben Molnár műve él: temploma áll, gyülekezete virágzik.

Gyula Molnár and the Beginnings of the Lutheran Congregation in Esztergom

- **Gyula Molnar was the first pastor and church builder of the Lutheran congregation in Esztergom. This paper presents the development of the congregation through the first 27 years of Molnár's life, set against the backdrop of the social and political history of the era from the dawn of the 20th century until 1941, when the church was built. The author uses documents and archives from the era as well as scholarly literature to present a time of change and strife, and to highlight the crucial contribution of brave women to the development of the congregation and the church—or, in broader context, the economy, culture, and society of their time. The author aims to show how worthy and fruitful it is to follow Christ, even when it might seem otherwise.**

Keywords: Gyula Molnár / Esztergom / 20th century / Horthy era / world war

Felhasznált irodalom

- Amikor havi 200 fixszel az ember könnyen viccelt: jövedelmek a két világháború között. *Múlt-kor.hu*, 2021. július 6. <https://mult-kor.hu/a-cote-dazurtol-a-havi-egyszeri-tejfogyasztasig-magyar-jovedelmek-a-20-szazad-első-feleben-20210707>. (Megtekintés: 2024. június 10.)
- BIRTALAN Balázs 1997. *Sorskönyv nélkül*. Aduprint Kft., Budapest.
- DOBOS László Gábor 1987. Belmissziói és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben. In: Lendvai László Ferenc (szerk.): *A magyar protestantizmus 1918–1948*. Kossuth Kiadó, Budapest. 263–313. o.
- Esztergom*, X. évf. 30. sz. 1905. július 23. Web: https://library.hungaricana.hu/en/view/Esztergom_1905/?pg=249&layout=s. (Megtekintés: 2024. június 10.)
- FABINY Tibor 1987. Az evangélikus egyház. In: Lendvai László Ferenc (szerk.): *A magyar protestantizmus 1918–1948*. Kossuth Kiadó, Budapest. 128–170. o.
- KISS Antal 1941. *Az 1934–37. évi budapesti országos evangélikus zsinat előzményei, lefolyása és joganyaga*. Ludwig István Könyvnyomdája, Miskolc.
- KLIMENTNÉ FERENCZY Andrea 2011. Gyülekezetünk története. *Esztergom.lutheran.hu*, <https://esztergom.lutheran.hu/bemutakozas>.
- KOLLEGA TARSOLY István (szerk.) 2000. *Magyarország a XX. században*. Babits Kiadó, Budapest. Web: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/251.html>.
- MOLNÁR Gyula 2005. *A reformáció nyomai Esztergomban és környékén. Az esztergomi-dorogi evangélikus gyülekezet élete 1921–1984*. Esztergomi Evangélikus Egyházköztség, Esztergom.
- NIEMÖLLER, Martin 2017. Niemöller tanúsága. *Christophoros*, XXIV. évf. 5. sz. 10. o.
- Prohászka Ottokár szociális tanítása. *Vigilia*, 13. évf. 1948/5. sz. 257–277. o. Web: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1948_05_facsimile.pdf. (Letöltés: 2024. június 10.)
- SIMÁNDI Irén 2009. *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848–1938*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- STIFNER-KÓHÁTI Dorottya 2020. Ahol Luther-rózsa vet fényt az oltárra. Evangélikus gyülekezet az egykori koronázóvárosban. *Evangélikus Élet*, 85. évf. 47–48. sz. 27–29. o.
- SZINNYEI József 1894. *Magyar írók élete és munkái*. MTA, Budapest. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>. (Megtekintés: 2024. június 10.)
- VARGA Gyöngyi 2021. *Nomád teológia*. Luther Kiadó, Budapest.